

ИСИДОР
БУКОВИЋ

ДРУГА
ШУМАДИЈСКА
21. СРПСКА
УДАРНА
БРИГАДА

Уредници

Видак Перић
Милутин Крушчић

Рецензенти

Радивоје Јовановић Брадоња
Драгослав-Дража Марковић

Ликовна опрема

Стева Вујков

Исидор Ђуковић
ДРУГА ШУМАДИЈСКА
21. СРПСКА
УДАРНА БРИГАДА

>4

НАРОДНА КЊИГА

*Борцима Друге шумадијске бртаде и народу
Шумадије у знак захвалности за показану
храброст у борби за слободу*

ТЕКСТ ЗАКЛЕТВЕ БОРАЦА
1. ШУМАДИЈСКОГ НОП ОДРЕДА:

»Ја син српскоГ народа,
заклињем се својом чаићу да у Први шумадијски
народноослободилачки партизански одред ступам
с чврстом одлуком да се борим против
фашистичких окупатора и њеГових слуГу.
Обавезујем се да у тој борби нећу жалити
своје снаГе ни своГа живота, да ћу чувати
железну дисциплину одреда, да ћу без поГовора
извршавати наређења својих старешина и
сносити последице кршења дисциплине и
неизвршења дужности бораца за народна права
и слободу.«

Текст заклете је састављен 15. јула 1941. године
у селу Горња Трешњевица, у Шумадији. Истог
дана пред вече такву заклету положио је
Први шумадијски НОП одред. Читао је
Родољуб Чолаковић а око 80 бораца одреда
понављало је њен текст. Тако је почело.
Касније је са сваком групом нових бораца
поново полагана заклета. Тако до завршетка
рата, тј. ослобођења Шумадије.

ПРЕДГОВОР

Ова књига није само монографија Друге шумадијске (21. српске) бригаде, она је својим највећим делом историјска слика једног значајног периода народноослободилачког рата у Шумадији. Историја бригаде обухвата и период њеног учешћа на сремском бојишту. Ова два периода имају посебне карактеристике како у политичком, тако и у војном погледу.

У свом шумадијском периоду бригада је имала необично значајну политичку и војну улогу. У сремском периоду њено деловање је било тактичког карактера, и то прво у оквиру Пете, а затим Двадесет прве дивизије Народноослободилачке војске Југославије, а све то у оквиру Прве армије — иначе наше најјаче оперативне групације у рату, која је најдуже дејствовала на сремском бојишту, свакако најтежем и најкрвавијем у офанзиви за коначно ослобођење централног и западног дела земље. Због тога и полазиште за оцењивање дејства бригаде у ова два периода мора бити различито. Шумадијски период захтева да се за полазну основу узме процена политичког и војног значаја Шумадије у то време, при чему одмах треба истаћи да је тај период саставни део једне веће целине — офанзиве за коначно ослобођење источног дела земље.

Непосредно после такозване V непријатељске офанзиве, немачки окупатор и четници померају тежиште према источном делу земље. Руководство НОП-а покушало је пре тога да помери тежиште својих операција у том правцу, али је у томе било спречено поменутом офанзивом. После капитулације Италије постало је очигледно да су офанзивне могућности НОВЈ толико порасле да је то омогућило померање војно-политичког тежишта о коме је реч. Битка за коично ослобођење источног дела земље добила је кључни значај како за немачког окупатора и четнике, с једне стране, тако и за НОП, с друге. За Немце је држање источног дела земље (нарочито Србије) било од пресудног значаја за контролу Балкана, који је већ имао перспективу да постане десно крило немачког источног фронта. У првој половини 1943. године немачка Врховна команда је са знала да се западни савезници неће искрцати на Балкану. То је одлучујуће утицало на Немце да измене своју војно-политичку стратегију на Балкану. Њихов основни стратегијски закључак био је

да они не могу уништити НОП и главнину Народноослободилачке војске Југославије. Зато су морали да одустану од одлучног ратног циља у време када се Црвена армија приближавала Балкану са истока и када је тежиште дејстава у Југославији пренето на источни део земље, у коме је највећи значај у предстојећем ратовању имала Србија, односно НОП у њој.

За великосрпску реакцију потпуно овладавање Србијом добило је судбоносни историјски значај. Оно је постало питање живота и смрти, поготову кад се има у виду да је великосрпска реакција до тада изгубила битку у западним и централним деловима земље. Управо због одлучујућег значаја ове битке, четници су јој дали врло сурово обележје. Природно, та битка је добила и важан међународни значај. Победа НОП-а повлачила је за собом и ново друштвено-економско уређење земље. Због тога је било логично што су западни савезници били заинтересовани за победу четничтва као главне снаге старог поретка. Зато је у другој половини 1943. енглеска влада послала четничким јединицама у Србији војне мисије у којима је било око 200 људи, што је далеко највећи број у току чиставог рата.

НОП-у се, дакле, наметао задатак да нанесе одлучан и коначан пораз великосрпској реакцији, иначе политички најјачој контрареволюционарној снази у земљи. Нема сумње да је у политичком погледу великосрпска реакција била знатно јача снага од великохрватске реакције, мада однос њихове војне моћи у прошлом рату није довољно познат. Хитлер је омогућио Павелићу да створи оружане снаге од преко 150.000 војника. Вероватно је то био највећи могући број у тадашњој ситуацији.

Није познато колике су биле укупне оружане снаге великосрпске реакције, али се из онога што је познато да закључити да су биле мање. Хитлер је био врло опрезан када се радило о развоју великосрпских оружаных снага, којима није дозвољавао никакву самосталност.

Сматрам да је одлучујућа победа на унутрашњем фронту постигнута победом над великосрпском реакцијом, при чему треба пратити разлику између политичке и војне победе. Код нас влада мишљење да је одлучујућа победа над снагама великосрпске реакције постигнута против четника на Неретви, почетком 1943. године. Ово мишљење не води рачуна о чињеници да су тада разбијени само четници из Црне Горе и Херцеговине. Из тога би се могло закључити да су Црна Гора и Херцеговина биле главна упоришта великосрпске реакције, а не Србија, што по мом мишљењу нема чврсту основу. Такво гледиште је настало у време када се процењивало да ће се западни савезници искрцати на Балкану, тј. у Југославији. У таквој ситуацији могла је да буде врло значајна улога црногорско-херцеговачке четничке групације. Али она би ипак била само први ешелон реакционарних снага. Нико до сада није проучавао величину осталих ешелона реакције.

Победа НОП-а у овој бици зависила је пре свега од политичког и војног стања у Србији. А какво је било то стање? Од половине

1942. године НОП се налазио у постепеном, али сталном политичком и војном успону, и то упркос великој војној надмоћности непријатеља. Овај успон је могао бити знатно већи, ако се има у виду однос снага у народу у корист покрета. Развој оружаних снага знатно је заостајао за политичким расположењем.

Постоје и објективни и субјективни узроци оваквог стања. У целини узев НОП је био надмоћнији у политичком, а великосрпска реакција у војном погледу (наравно, захваљујући пре свега немачком окупатору). У томе је била основна противречност тадашње ситуације у Србији.

Како је у револуционарном рату, у крајњој линији, од претежног значаја политичка надмоћност, то је већ тада постојао најважнији услов за победу НОП-а. Међутим, за наше оружане снаге у Србији то ће бити крајње тешка битка. Уосталом, такав карактер су имала борбених дејства у Србији током читавог рата.

Да је прихваћена оцена да ова битка предстоји, а затим и постоји, и да су предузете све потребне припреме за њу, укључујући и нарастање оружаних снага, њен ток би свакако имао повољнији карактер. Ипак, на основу директиве Врховног штаба прешло се на стварање крупнијих јединица са већом ударном снагом. Доласком друга Светозара Вукмановића Темпа у Србији се постепено реализује курс офанзивне политичке и војне стратегије, који он непосредно реализује у југоисточној и јужној Србији. Са војне тачке гледишта то је значило осетно повећање како офанзивних, тако и дефанзивних могућности наших оружаних снага у Србији.

Немци су, разуме се, тежили да задрже источни део земље, првенствено као важан оперативни простор. За остварење тог циља они су имали план, који се у најкраћим цртама састојао у следећем:

1. Изаоловати источни део земље офанзивним дејствима против главнине НОВЈ (VI и VII непријатељска офанзива) и онеспособити је да усмери офанзивна дејства на Србију.

2. Уништити наше снаге у источном делу земље, како у Србији, тако и у Македонији.

У Србији су тада постојале три партизанске групе и то:

- а) у Шумадији,
- б) у источној Србији, и
- в) у јужној Србији.

У Шумадији је била бројно ијслабија група. Следећа по снази налазила се у источној, а далеко најснажнија, и и најпространијем оперативном подручју, у јужној Србији. Јачина четничких снага у тим рејонима била је у обрнутој сразмери.

Према нашим снагама у Шумадији стајали су четници из западне Србије и јужног дела Шумадије, па и једног дела источне Србије. То је била најјача четничка групација и од тада до краја рата сачињавала је четничку главнину у Југославији. Следећа по снази била је четничка групација у источној Србији. Њу су пре-

тежно сачињавали хомољски четници. Најслабија четничка групација налазила се у јужној Србији.

У оквиру немачког плана, основна улога четника била је да учествују у уништавању нашег покрета у Србији. (Четничке снаге су само повремено употребљаване против главнине НОВЈ, и то када су њене јединице изводиле офанзивна дејства према Србији). То је разумљиво, пошто су четници располагали највећим контрареволуционарним могућностима и истовремено били најпогоднија снага за антипартизанско ратовање. Заједничко дејство окупаторско-квислинских и четничких снага омогућавало је у одређеном степену војно-политичко окружење НОП-а и његових снага.

Према ономе што се одиграло, доћи до закључка да је постојао следећи план употребе четничких снага:

1. Главнином снага уништити покрет у Шумадији (и тако обезбедити контролу над целокупном територијом Шумадије и западне Србије).

2. Са месним снагама источне, односно јужне Србије, узети учешће у немачко-бугарско-квислинским операцијама за уништење наших снага у тим крајевима.

3. Са сигурношћу се може тврдити да би у случају брзог уништења наших снага у Шумадији четничка главнина била употребљена за уништење наших снага у јужној, односно источној Србији.

У појединим операцијама било је потребно уништити:

1. наше оружане снаге,

2. нашу организовану политичку базу.

Према томе, операције су имале двоструки циљ. Уништење организоване политичке базе било је у суштини сврха полицијских дејстава. У Србији су постојале две снажне полиције као што су Специјална полиција и Гестапо. Међутим, те окупаторско-квислиншке полицијске снаге достигле су максималан домет већ у претходном периоду. Њихова главна моћ се ипак испољавала у градовима. У сеоским подручјима четнички полицијски потенцијали били су неупоредиво већи.

Акција уништавања наших оружаних снага помоћу окупаторско-квислинских јединица није обећавала озбиљније резултате, једноставно зато што њихове могућности нису биле нарочито велике. Четници су у том погледу представљали снагу с далеко већим потенцијалом. Само у сарадњи с

ИзТА/МО, повећавала се ефикасност немачких и квислинских снага.

Томе треба додати да су материјалне могућности зараћених страна биле практично неупоредиве, посебно у наоружању и муницији и условима за лечење рањеника. Треба у вези с тим истаћи да је једна од последица непријатељске офанзиве у Србији, крајем 1941. и у првој половини 1942. године, било и разоружавање народа. Када је поново дошло до повољних политичких кретања, то се показало као значајан ограничавајући фактор даљег развоја борбе.

Здружене окупаторско-квислиншке и четничке снаге располагале су, према томе, могућностима за војно-политичко окружење

НОП-а, односно могућностима за извођење сразмерно сложених контрареволуционарних операција. Каква противречност може настати између расположења народа за борбу и развоја оружаних снага најбоље се види на примеру јужне Србије. Када су у лето 1944. године савезници почели снабдевање оружјем, у врло кратком року формирано је пет дивизија НОВЈ, што је[^]Јулисцо ми је познато, својеврстан рекорд у НОР-у у ЈугосХавији.

Аутор овог дела није се шире бавио оквирима борбе у Шумадији, односно битком за коначно ослобођење источног дела земље. Међутим, треба истаћи да је он овај период борбе у Шумадији врло успешно ставио у оквире те битке, што се огледа како у приступу, тако и у методологији анализирања овог периода. Ипак сам сматрао да је много важније да се у овом предговору више тиме позабавим, с уверењем да ће то помоћи дубљем разумевању поменутог дела.

Изложени развој ситуације јасно указује на место и улогу Шумадије у овој бици. У тим околностима она је постала тежиште борбе великосрпске реакције за овладавање Србијом. На овом подручју могла је да концентрише најјаче оружане снаге.

С друге стране, ту је НОП располагао бројно најмањим снагама. Треба истаћи и врло велику изолованост овог оперативног подручја, зотим његов мали простор, врло слабу пошумљеност и велику комуникативност. У оваквој ситуацији могућност успешне борбе зависила је пре свега од квалитета оружаних снага, организоване политичке базе, као и њихове сарадње, односно јединственог деловања.

Мада се тежиште битке у пракси може померати, ипак, искуство упућује на закључак да је у оваквим врстама операција битно очувати сопствену организовану политичку базу и спречавати формирање непријатељске.

Успех НОП-а у Шумадији, с обзиром на однос снагаизгледа скоро нестваран. Он је резултат квалитета јединица, организоване полтплк-е' базе и карактера њихове сарадње. Треба истаћи да је овај успех постигнут иако није вођена организована борба против формирања организоване четничке војно-политичке базе. Ова чињеница је иначе утицала на битно погоршање ионако неповољних услова.

Ова битка има у Шумадији два периода, који се углавном поклапају са дејством Првог батаљона НОВ Србије, односно Прве шумадијске, и Друге шумадијске бригаде на њеном подручју. Ти периоди представљају две посебне војно-политичке целине.

Први период траје од половине 1943. године до Другог заседања АВНОЈ-а, а други од тада до коначног ослобођења Шумадије. Као што је познато, одлуке Другог заседања АВНОЈ-а одмах су прихватили западни савезници. Поставља се питање како је то било могуће? Савезници су могли прихватити поменуте одлуке искључиво на основу процене стања у Србији, тј. на основу резултата битке која се у њој водила од половине 1943. године.

Четничка главнина не само да није овладава Шумадијом него је задобијала веома тешке ударе. Пошто није успела да овлада

тим подручјем, свакако се није могло очекивати да четницима пође за руком да овладају и осталим крајевима Србије. Ништа није било природније него да се на основу тога извуче закључак да су четници изгубили битку за Србију. Отуда је, логично, потекла одређена промена политике, на тиме и признање одлука Другог заседања АВНОЈ-аГ

Сасвим је сигурно да до признања ових одлука не би дошло да се којим случајем показало да четници могу добити ову битку. Овако, четници постају споредна карта у политици западних савезника. Енглези повлаче своје мисије, али зато Американци доводе своју репрезентативну војну мисију. Да би се одржао стари поредак, прелази се на терен компромиса. На сцену ступа политика позната као „фифти-фифти“. Био је то потпун политички пораз четника на међународном плану, што ће утицати на продубљивање њиховог пораза и на унутрашњем.

То је била битна политичка промена у периоду у коме се одвијала борба Друге шумадијске бригаде. Природно, она је условила далеко чвршћу немачко-квислиншку и четничку сарадњу. Тако је дошло до обједињавања свих органских великосрпске реакције, под командом Драже Михаиловића, шравно с немачким одобрењем. Све операције ће се убудуће изводити по јединственим плановима и под руководством Немаца. Као и раније, четници се ослањају на немачку материјално-техничку базу. Само, овог пута је помоћ много обилнија. Разумљиво, четничко-немачка сарадња постаје јавна. Потреба за ефикасношћу добија предност над политичким тактизирањем.

До почетка овог периода, четницима је пошло за руком да уз помоћ стичаховитог терористичког створе организовану војно-политичку базу, од својих не баш многобројних присталица, упркос сталном губљењу позиција у широду. У току овог периода, нарочито користећи извесна раздобља наше слабије активности, ова база се још више разгранала. Ова на изглед противречна појава може се објаснити недостатком ише организоване борбе против формирања и развијања те базе и, наравно, насиљем, какво, ваљда, није овде вршено ни у турска времена.

На почетку овог периода, с одласком Прве шумадијске бригаде у састав главнине НОВЈ, долази и до осетног слабљења наших оружаних снага. Упркос одлучујућем политичком поразу четника на међународном плану, у Шумадији су се погоршавали услови борбе. Томе је, осим одласка Прве шумадијске, формирања разгранате политичке базе четничтва, чвршће сарадње Немаца, квислинга и четника, далеко обилнијег снабдевања шоружањем и муницијом, допринео и долазак зиме. Тако је овај, ионако неповољан, терен за партизанска дејства постао још неповољнији.

Јавна промена политике западних савезника иметнула је четницима потребу да још енергичније теже истом циљу — овладавању Србијом. Веровало се да Црвена армија неће утицати на затечено стање. Касније се то у пракси и потврдило.

Ова књига не само што садржи живу слику борбе у овом периоду него и објашњава зашто је долазило до падова и уснона, као и зашто је, у крајњој линији, и даље била могућа врло успешна борба. Пре свега, дошла је до изражаја много већа улога наше срганализоване политичке базе, нарочито у погледу сарадње с оружаним јединицама. У претходном периоду, рекло би се, ова база је јачала. То се објашњава чињеницом да су најпре Први батаљон НОВ Србије, а затим Прва шумадијска бригада, благодарећи врло високој ударној снази, били мање упућени на ту сарадњу. Штавише, својим дејствима стварали су повољне услове за јачање наше базе.

Исто тако, наша база је сада могла одиграти знатно већу улогу, јер су њене могућности нарасле, а претходни период је представљао значајно искуство за борбу у тим условима. Наравно, у пракси је најважнији проблем представљао квалитет, односно ударна снага јединица. Историја Друге шумадијске бригаде карактеристична је и по начину како се овај проблем постављао и решавао. Све док се није нашло његово право решење, оружана борба у Шумадији била је у озбиљном паду. Изгледа да је изградња ударне снаге зависила углавном од решавања следећих питања:

1. стварање офанзивног менталитета,
2. стварање самосталног и иницијативног војног командовања.

Тек када је то схваћено и када су, у складу с тим, извршене и персоналне промене, Друга шумадијска бригада је могла успешно одиграти улогу коју је ситуација од ње захтевала. Четницима је онемогућено да овладају Шумадијом и да ослободе своју главнину за гушење НОП-а у осталим подручјима Србије. Само је у августу 1944. године дошло до коришћења ове главнине на југу Србије, и то против три дивизије НОВЈ које су продрле са црногорског бојишта на Копаоник. Треба нарочито истаћи да је бригада одиграла своју улогу, а да материјално није била ничим помогнута, сем једне мале и случајне савезничке помоћи.

У овом периоду четници су покушали да униште нагнуполитичку базу помоћу најсуровијег терора, који је добио размере геноцида. Толики терор се може упоредити само са усташким терором над српским народом у Независној Држави Хрватској. Свакако да је карактер четничких циљева условио овакву примену силе као главног политичког средства. Све познате чињенице наводе на закључак да су четници били индиректни саучесници у немачким покољима у Подрињу, Крагујевцу, Краљеву и другим страшиштима Хрватске од 1941-1942. године. На два места Немци се не би усудили да нису били сигурни у држање четника, односно у њихову политичку стратегију, тим пре што су већ имали негативно искуство у НДХ. У овом периоду четници постају главни носиоци терора са страшиштима у Вранићу, Друговцу, Даросави и многим другим селима широм Шумадије.

У Шумадији се одвијала револуција у сваком селу, а била је на разне начине присутна и у сваком дому. У току читавог НОП-а водила се битка прса у прса између револуције и контрареволуције, нарочито од половине 1943. године па до коначног ослобођења.

Вредност ове књиге пре свега је у томе гато она веома успешно приказује сложеност ове битке на тлу Шумадије, и сзе њене битне карактеристике. Она несумњиво представља веома драгоцен прилог даљем истраживању битке која је вођена на тлу целе Србије, односно његовог дела земље. За овај период постоји мали број писаних извора, од којих су наши посебно ретки. Не само да смо у рату мало писали, већ смо често и уништавали разна документа.

С друге стране, непријатељски писани извори су далеко бројнији, али по правилу скоро неупотребљиви. У њима једва да има чега тачног, осим чињенице постојања неког догађаја, места и датума његовог дешавања, па и ти подаци су понекад сумњиве вредности. Само са доста напора, и по правилу на посредан начин, могу се из тих извора извући некакви закључци. Непријатељски писани извори су углавном одраз интелектуалног, а нарочито моралног нивоа њихових аутора, што значи карактера организација којима су припадали, посебно њихових унутрашњих односа

При таквом стању несумњиво је прави подвиг начинити успешну реконструкцију једног тако сложеног периода. Свакако су од највеће вредности сећања преживелих учесника, но њихово прибављање и коришћење захтева огроман истраживачки напор.

Борбу на сремском бојишту било је знатно лакше реконструирати, јер о том периоду има знатно више писаних извора. У вези са судбином Друге шумадијске, тада већ 21. српске бригаде, рекао бих да нарочиту пажњу заслужују питања развоја њене ударне снаге као и њено расформирање после немачког противудара. Без претензија на потпуно тачну оцену, мислим да се стиче утисак да развој дефанзивне ударне снаге није био задовољавајући. Као што се зна, то је оштра карактеристика партизанских јединица, али је изгледа код ове бригаде била знатно израженија. Она у Шумадији није била у могућности да за дуже време прихвата и води одбрамбене борбе, као што је то био случај са јединицама главнине НОВЈ, које су немали део ратног времена провеле у одбрани слободних територија.

За све наше јединице сремско бојиште је представљало нов квалитет ратовања, како због велике обостране засићености оружаном снагама и стварањем непрекидног фронта, тако, пре свега, због равнот земљишта. Сремска равница је захтевала посебне методе за оптимално испољавање и офанзивне и дефанзивне борбене моћи. Командни кадар није располагао довољним квалитетима да у датом временском року учини озбиљнији скок. Свакако да је и радикална замена командног кадра ове бригаде морала имати више негативних него позитивних ноСледиИЦЦ-и то из разних разлога. Ратно искуство командног кадра главнине је прецењивано, док је, с друге стране, искуство командног каОра из Србије озбмл>ко потцењивано, иако је ош, кЧо што се то убедљиво види гуњиге, стицаио у најтежим условима НОР-а.

То гито је немачки напад био изненадан и постигао извесне резултате није била само „заслуга“ команде бригаде и дивизије, већ пре свега Армије; рекао бих, чак је то најмање била „заслуга“ бор-

бене снаге бригаде. Противудар је оперативни подухват, па је, према томе, првенствено био у надлежности команде Армије. Она је била дужна:

1. да га предвиди,
2. да га открије и
3. да изради план за његово сламање.

Узимајући све околности у обзир, као и вероватан циљ противудара, не би се могло рећи да су јединице 21. дивизије претрпеле осетнији пораз, па чак ни посебно тешке губитке. У сличним условима на савезничким фронтовима последице су биле често далеко поразније, нарочито код првог тактичког ешелона.

Међутим, „заслуга“ за пораз свађена је на ударну снагу ове бригаде, мада су, на пример, губици осталих бригада 21. дивизије били приближно исти, а код неких чак и већи. Истина, ова бригада, као што се из књиге види, налазила се на удару расформирања већ од ослобођења Београда, само са друкчијом мотивацијом. Тај проблем заслужује студиозније изучавање не само ове бригаде већ и места и улоге Сремског фронта у целини.

Сагоревање 21. српске бригаде у тешким борбама на Сремском фронту не умањује, већ, напротив, истиче величанствени хероизам наших бораца и достигнућа наше младе Армије, попуњене претежно младим борцима непосредно пред излазак на Сремски фронт или на самом фронту. Та достигнућа и храброст утолико су већи што су постигнута у најтежим условима ратовања и у завршној офанзиви за ослобођење централних и западних делова наше земље.

Расформирањем 21. српске бригаде пала је извесна сенка и на борбу претходне, 2. шумадијске бригаде — од које је преименована у 21. српску — на њене величанствене успехе у изузетно тешкој самосталној партизанској борби у Шумадији од краја 1943. до септембра 1944. године. Њени борци и старешине томе нису ничим допринели.

Монографија ове бригаде је документовано сведочанство о значају једног важног периода револуционарне борбе Шумадије, о њеној сложености и тежини, о великој храбрости и борбености, високој свести и пожртвовању њених бораца и народа. Она приказује и постигнуте резултате у условима несумњиво најтежим у нашој земљи. Њен историјски садржај, верид приказани догађаји, популарно и језички јасно излагање привући ће пажњу свих љубитеља добре књиге, историчара НОБ-а у Шумадији, припадника опште-народне одбране, младих стваралаца који ће у њој наћи надахнуће за своја остварења и широк круг грађана свих узраста и занимања, а на првом месту чланова Савеза бораца НОР-а и бораца ове бригаде. Описаним догађајима и приложеним списком погинулих бораца, ова књига ће вечно чувати успомену на оне борце бригаде који су пали у светој борби за слободу наше земље и наших народа. Млади нараштаји у њој ће наћи поуку како треба да бране слободу.

Радивоје Јовановић Брадоња

УВОД

Од времена када је окупирана, априла 1941, до дана када је ослобођена, октобра 1944, Србија је за Немце, односно, за њихове интересе на Балкану и југоистоку Европе, имала изразито важан војностратегијски значај. Пошто Шумадија (по којој је бригада и добила име) има средишни положај у Србији, то су се и ти немачки интереси, као и њихова укупна политика, ту усредсређивали и веома изражено испољавали.¹

Подручје Шумадије представља врата између централне Европе и Балкана. Преко њега пролазе две важне саобраћајнице, друмске и железничке, правцем север-југ: Београд—Ниш—Скопље—Солун (моравско-вардарски правац) и Београд—Краљево—Косово Поље—Скопље—Тетово—Битољ—Солун (ибарски правац), од којих се одваја више комуникација према Босни, Црној Гори, Албанији и Грчкој, које избијају на обале Јадранског, Јонског и Егејског мора. У правцу истока такође води више путних, железничких и једна водена комуникација, које излазе на обале Егејског, Мраморног и Црног мора. Најважније су оне које воде правцем Београд—Ниш—Софија—Цариград (моравско-марички правац). Северном границом Шумадије протиче Дунав, друга по величини река Европе која спаја средњу Европу са Црним морем.

Много пута у историји тим правцима су се кретали завојевачи са истока ка западу или са запада ка истоку. У другом светском рату њима је ка истоку и југу продирала фашистичка Немачка. За та њена освајања Србија је, а у њој и Шумадија, имала велики политички, економски и војни значај.

Немачка је преко Србије ширила политички утицај на Балкан, Африку и Азију. Преко Србије су водиле најкраће везе са њеном савезницом Бугарском, пријатељском Турском, поробљеним Грчком

¹ Шумадија обухвата централни и северни део уже Србије између река: Саве и Дунава на северу, Западне Мораве на југу, Велике Мораве на истоку и Колубаре, Дичине и Чемернице на западу. Правцем север-југ дуга је 150 км, а правцем исток-запад 100 км. Земљиште је комуникативно и благо брежуљкасто, са неколико истакнутијих ниских и средњих планина (Јухор, Гледичке планине, Рудник, Венчац, Букуља, Космај и Авала).

и Албанијом. Тим правцима она је најбрже и најуспешније угрожавала колонијалне изворе сировина Велике Британије и Француске на Блиском и Средњем истоку, а могла је избити и на јужне границе СССР-а.

Преко Србије су транспортоване у Немачку опљачкане сировине, храна, индустријски производи (рудно благо, житарице, петролеј и друга богатства) из поробљене Грчке, Албаније и Македоније неопходни Немачкој за вођење рата. Пљачком је, наравно, била жестоко захваћена и Србија. Такође је и целокупна немачка трговина са Бугарском, Турском, Блиским и Средњим истоком и Африком ишла преко Србије.

У војном погледу, саобраћајнице које пролазе кроз Србију обезбеђивале су Немцима у сваком тренутку брзо пребацивање јаким оружаних формација на обале Јадранског, Јонског, Егејског, Марморног и Црног мора, које би онемогућиле или унишгиле поморске десанте на било којем делу њихове обале. Исти значај су те саобраћајнице имале и у случају противничког стратегијског ваздушног десанта на било које подручје Балкана (Овче поље, Косово поље, долина Јужне Мораве, Шумадија и друга).

Држањем Србије, односно Шумадије, Немачка је обезбеђивала прелазе преко Саве и Дунава за повлачење својих снага са Балкана у правцу Немачке. Из Шумадије је дивергентно водило више праваца у све остале делове Балкана и, обрнуто, из тих крајева сви правци су се конвергентно стицали у Шумадији и продужавали ка осталим европским подручјима. За све време рата Немци су сматрали да би њихови интереси у Шумадији били угрожени, ако би се у њој појавиле и деловале чак и мање партизанске јединице, па су зато у свим таквим случајевима реаговали брзо, оштро и са јаким снагама.

Све су то разлози због којих Немци нису бирали средства да обезбеде пуну контролу над Србијом, првенствено над Шумадијом.¹ У томе су ангажовали и своје савезнике Бугаре и домаће квислинге, апарат и оружане формације квислиншке владе Милана Недића (Српску државну стражу — СДС и Српски добровољачки корпус — СДК) и четнике Драже Михаиловића.

Четници Драже Михаиловића, као носиоци политике великосрпске (али и југословенске) буржоазије усмерене ка западним земљама, такође су сматрали Србију, у којој су поникли као по-крет и организовали своје прве оружане формације, али не за борбу против окупатора већ за борбу против народноослободилачког покрета, одлучујућом за свој успех, и ако им главна упоришта и ослонац нису увек били у њој.³

¹ Довољно је рећи да је Немачка Врховна команда још 1941. године издала наређење да се, на овом подручју, за једног убијеног немачког војника стреља 100 Срба, првенствено комуниста, и да је то наређење педантно, безобзирно и брутално спровођено.

³ У току 1942. године четници Драже Михаиловића су тежиште својих дејстава пренели из западне Србије на Санџак, Црну Гору, Херцеговину и Далмацију, тј. на западне и средишне области Југославије.

'I »-Г

Од марта 1943. године четничка борба за Србију била је великосрпској буржоазији од пресудног значаја, борба на живот и смрт. Основни циљ те борбе, и то све до њеног краја за коначно ослобођење Србије, био је уништење народноослободилачког покрета у Шумадији. Када су марта 1943. године главне четничке снаге разбијене на Неретви и Дрини, и изгубиле стратегијску битку за централне и западне крајеве Југославије, четници тежиште својих дејстава поново преносе на Србију (западну Србију, Шумадију и Београд) да би је по сваку цену „бранили“ од већ набујалог народноослободилачког покрета и његових све јачих оружаних снага и обезбедили своју контролу над њом. Уз подршку емигрантске владе и пропаганде у иностранству четници су пронели светом неистину да је Србија, посебно Шумадија, под њиховом контролом и да у њој не постоји НОП. На таквим проценама су и неки органи оружаних снага и владе Велике Британије предлагали поделу Југославије између „Тита и Драже“ (партизана и четника) линијом од мађарске границе до Јадранског мора.

Четници су и у земљи развили велику пропаганду. У исто време су са својим оружаним одредима кренули у хајку на борце народноослободилачког покрета и њихове присталице по селима Шумадије. Починили су страховите злочине да би „очистили“ Шумадију од партизана. Убијали су и читаве породице оних који су се борили у одредима и бригадама, само да би остварили потпуну контролу над Шумадијом.

Шумадију су четници сматрали „природно“ својом. Полазили су од тога да је народ Шумадије „традиционално везан за краља, отаџбину и цркву“. Рачунали су са дубоким коренима државности, са прикривеним постојањем грађанских политичких партија заинтересованих за повратак старог режима, а и са кадровима полицијског апарата из краљевине Југославије.

Полазећи од претпоставке да онај који контролише Шумадију држи Београд, а преко њега Србију и Југославију, четницима је основно било да дођу на власг, а не неко други (НОП). Први корак ка том циљу био је да уз помоћ окупатора, али и осталих домаћих издајника, ојачају своју организацију, формирају јаке јединице и униште НОП. Други корак је требало да буде преузимање власти од Немаца у тренутку њиховог повлачења из Југославије, а пре доласка Народноослободилачке војске и Савезничких јединица. Четници су процењивали да ће Савезници прихватити затечена стања, тј. њихову власт.

Била је то шпекулантска рачуница издајника која је имала перспективу дугу колико и окупација. Заправо, био је то „рачун без крчмара“. Народ Шумадије, традиционално привржен слободи и демократији, мислио је другачије.

Свако из својих разлога — Немачка да јаче обезбеди десно крило, позадину и бок источног фронта, четници да униште НОП

и докопају се власти у тренутку немачког повлачења, лако су на овом плану налазили заједнички језик у борби против НОП-а.⁴

Србија је и за народноослободилачки покрет Југославије имала стратегијски значај од самог почетка устанка. То је остала и за сво време рата. Већ одлуком ЦК КПЈ да се у западној Србији и Шумадији створи прва слободна територија одређен је и значај тога подручја. Врховно војно и политичко руководство НОПОЈ је и после пада слободне, територије и повлачења партизанских одреда из западне Србије и Шумадије, крајем новембра 1941, Србију и даље сматрало стратегијски значајном за НОП. Врховни командант НОВ и ПОЈ Јосип Броз Тито о томе каже:

„Нас никада, за све вријеме што смо били ван Србије, није напустила мисао да морамо, чим за то буду створени услови, доћи натраг у Србију, коју смо сматрали веома великим фактором за завршетак ослободилачке борбе. Ми смо знали да ћемо тамо моћи да скупимо највећи број људи у једну снажну армију.

Србија нам је била важна из више разлога. Први разлог је био тај што је било много квислинга који су завели страховити терор против народа. Друго, ми смо сматрали да се борбом коју смо водили — а то се види из наших аката и говора у току рата — води социјална борба за нови друштвени систем против старог система и да ће нам, ако у Србији оставимо оне реакционарне елементе који су остали уз помоћ Нијемаца, бити врло тешко, пошто ми у Србији гледамо један од најглавнијих фактора наше националне заједнице, по њеном броју и иначе. Ми смо настојали да у Југославији Србија не буде Вандеја и да реакционари не направе од ње једно жариште које би касније могло довести до страховитог грађанског рата. Зато смо увек и сваком приликом, где год је то било могућно водили бригу о Србији. Ми смо с њом и куририма били повезани.

Било је у неколико наврата код наших другова мишљења да се вратимо у Србију . . .”⁵

Врховни штаб је почео конкретно разматрање преношења тежишта дејстава главних снага НОВЈ ка Србији крајем 1942. године у Босанској крајини, а почетком 1943. отпочео њену реализацију. После тзв. пете непријатељска офанзиве он се поново вратио на ову замисао у време капитулације Италије, септембра 1943. године. Од тада се на остваривању те идеје све више радило. Врховни командант је наредио 21. октобра 1943. штабу 2. корпуса да усмери операције према Србији, јер је „најважнија стратегијско-политичка за-

⁴ Наравно, Немци су водили игру према својим тренутним потребама. Четници су, како је то увек са издајницима народа, били они који су слушали и извршавали наређења окупатора.

⁵ Јосип Броз Тито, Општенародна одбрана и друштвена самозаштита, „Сјећања на боравак у Србији устаничких дана 1941. године” Љубљана—Загреб—Београд—Титоград—Нови Сад—Сарајево 1980, стр. 399.

даћа садашњице да се онемогући Дража. Треба радити хитпо у том правцу због вањско-политичких разлога . . .”⁶

Врховни штаб је још пре тога упутио 5. крајишку дивизију у Санцак, да ојача снаге на западној граници Србије. Дивизија је 10. октобра кренула из рејона Бугојно—Доњи Вакуф и 20. октобра стигла у рејон Фоче. Ту је 27. октобра привремено стављена под команду штаба 2. корпуса. Дејствујући ка Србији она је успела да продре до Кремне, села недалеко од Ужица (Титово Ужице). У Мокрој Гори њена 1. бригада је 27. новембра 1943. године срела 1. шумадијску бригаду, која се из Шумадије пробијала на слободну територију, ка Пријепољу. У исто време 2. пролетерска дивизија усмерила је своја дејства ка Србији преко Сјенице и Иове Вароши.

Да би те и друге снаге НОВ одбацили од западних граница Србије, Немци су 4. децембра 1943. отпочели лимско-дринску операцију, којом је привремено онемогућен дубљи продор ових дивизија НОВЈ у Србију.

Врховни командант НОВ и ПОЈ маршал Тито, у наређењу штабу 2. корпуса од 6. децембра 1943, тј. после почетка непријатељске лимско-дринско операције поново истиче:

„1. Пошто је ситуација западно од реке Дрине повољна за нас, ми ћемо постепено преносити тежиште ка истоку, у Србију. То је важан чвор у односу на Југославију, а у односу балканских догађаја од првенствене је важности. Она треба да нам послужи као упориште са кога ће се моћи развијати наши повољан рад и акције. Само из Србије може се пружити рука братском бугарском на роду . . .

2. Што се тиче самога Драже и његових четника, они су политички потучени. Треба само у самој Србији дотући, преостале банде и тако истргнути из руку последње адуте реакционарних клика из иностранства, које тврде да Дража држи ситуацију у Србији у својим рукама. Ви знате да је већина народа у Србији уз нас, а не уз Дражу.

3. ... У Србију треба упасти са јачим снагама. Ми такве снаге спремамо . . . Упад у Србију по зими не би дао оне резултате какви би се очекивали . . .”⁷

Са таквом оценом значаја територије Србије ушло се у 1944. годину.

Почетком јануара 1944. године 2. пролетерска дивизија је успела да продре до Ивањице, али се морала повући у Санцак да сачека пролеће и прикупљањд јачих снага НОВЈ за продор у Србију.

⁶ Зборник докумената података о НОР-у (у даљем тексту: *Зборник*), том II, књ. 10, док. бр. 191.

⁷ *Зборник*, том II, књига 11, док. бр. 101.

Ни пролећни покушаји две групе дивизија да из Санцака и источне Босне продру у Србију није успео (Црва ударна група, састава 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија, покушала је да продре у Топлицу и Јабланицу, а друга, састава 16. и 17. дивизија, у западну Србију).

Исход борби прве групе на реци Ибру, а затим у западној Србији, и онемогућавање друге групе да се пребаци у Србију није ништа изменио у плану и оценама Врховног команданта НОВ и ПОЈ. Он у наређењу штабу 12. корпуса 29. априла 1944. пише:⁸

„Не треба заборавити да је за читав ослободилачки покрет данас од примарне важности Србија. Питање ликвидације избегличке владе и признање националног комитета зависи од Србије, односно од наших снага у њој“.

⁸ Архив о-о, К-408, рег. бр. 2/29 — 8/1. о-о Војноисторијског института у Београду (у даљем тексту: Архив ВИИ).